

ENFORMEL SEKTÖR VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE İSTİHDAM

Tahir BAŞTAYMAZ*

ÖZET

Gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde modern istihdamın dışında, düşük gelirli, düzensiz ve sağlıksız binlerce küçük işin ortaya çıktığı görülmektedir. Geniş nüfus kitlelerine kentlerde barınma ve geçinme olanağı yaratan bu işler giderek bir sektör görünümü kazanmaktadır. Literatüre 'Enformel Sektör' olarak geçmiş bulunan bu sektör üzerinde tartışılmalı birçok alanın da bulunduğu görülmektedir. Bu tartışmaların başında düalist ekonomik yapı yaklaşımı, enformel sektör kavramının geçerliliği ve hatta enformel sektör terimi gelmektedir. Bu makalede enformel sektör tanıtırken, tartışmalara da yer verilmektedir.

SUMMARY

This paper provides a critical review of the 'Informal Sector'. This term was first used in a study on Ghana and after it has gained considerable currency in the literature on development policy and employment policy in the developing countries. The informal sector defined as a source of employment of the urban poor. But the whole approach and the usefulness of the concept and also the term itself has avoked criticism.

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik yapının ikili ayrımını giderek benimsenirken, enformel sektör kavramını da gündeme getirmiştir. Üçüncü dünya ülkeleri olarak da adlandırdığımız gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde yapılan istihdam araştırmaları enformel ekonomik yapı içinde yeni birçok iş türünün doğduğunu göstermektedir. Gelişmiş bir ekonomide hemen hemen rastlanmayan, ancak faaliyet konuları olarak modern işlere benzeyen bu işlere paralel işler adı da verilmektedir.

Enformel ekonomik faaliyetlerin bir sektör haline gelmesi, gelişmekte olan ülkelerde kentsel nüfusun benzeri görülmemiş bir oranda artışıyla başlamıştır. Hızlı nüfus artışı kentlerdeki doğal nüfus artışının yanında kırsal alanlardan kentlere olan

* Yard. Doç. Dr. ; Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

göçün bir sonucudur. Modern sanayi ve hizmet istihdamı artan işgücü karşısında çaresiz kalmıştır. Bundan sonra kentlerde yığılan işsiz kitlesi kendi istihdamlarını yaratmaya başlamış ve yukarıda belirttiğimiz ekonomik faaliyetler bireysel girişimler olarak doğmuşlardır. Bu faaliyetler çalışma ve gelir sağlama bakımından yetersiz ve sağlıksızdır. Üstelik toplum sağlığı ve düzeni bakımından da oldukça sakıncalıdır. Hatta işlerin yasa dışı işlere kayması sıklıkla görülmektedir.

Önceleri pek dikkate alınmayan ve zaman içinde modern istihdam olanaklarının artmasıyla ortadan kalkacağına inanılan enformel sektör, giderek kalıcı bir yapı haline gelmesiyle artık gözardı edilemeyecek bir konu durumundadır. Birçok bilim adamı enformel sektörü, kırdan kente göç olayı içinde modern sektöre geçişte bir aşama olarak değerlendirmektedir. Ancak giderek kalıcı bir hal alması ve giderek toplumun büyük bir kesimini barındırması geçiş aşaması görüşünün giderek zayıflamasına yol açmaktadır. Üstelik ekonomi içinde belirleyici bir konuma gelmesi enformel sektörün önemini giderek arttırmaktadır.

Merkezi otoritelerin enformel sektörü işsizlik baskısını azaltması bakımından bir kurtarıcı olarak değerlendirdiği de görülmektedir. Aynı şekilde emeklilere dahi birçok gelir sağlama olanağı yaratan bu sektör radikal çözümlerin ertelenmesini ve acı reçetelerin getireceği olumsuzlukların giderilmesini sağlamaktadır.

TERMİNOLOJİDEKİ TARTIŞMALAR

Kent ekonomisinin ikili yapısı birçok farklı branşın ilgi alanına girmektedir. Konuyla ilgilenen her bilim adamı kendi uzmanlaştığı alanlar doğrultusunda açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu nedenledir ki, aynı olay farklı terimlerle izah edilmektedir. Gerçi geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde gelişmemeden doğan genel bir belirsizlik ve karışıklık bulunmaktadır. Kurumsallaşma bulunmadığı için gelirli fonksiyonlar günlük geçici oluşumlarla sağlanmaktadır. Ortaya çıkan boşlukları dolduran kendiliğinden oluşan mekanizmalar giderek dikkati çekmektedir. Böylece karmaşık olan yapı farklı bilim alanlarında farklı terimler kullanılmasıyla da daha karmaşık bir hale girdiği söylenebilir.

İstihdam ve kalkınma literatürüne yeni yeni giren enformel sektör terimini tanıtmadan önce tartışmalara son vermek ve biraz da olsa açıklık getirmenin yararlı olacağını zannediyoruz. Bu bakımdan biz enformel sektörün kentsel alanlara yeni gelenlere işsizlere veya hiçbir zaman ücretli bir işe sahip olamamış olanlara çalışma ve gelir sağlama olanağı yaratan bir sektör olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunuyoruz.

Konunun kentsel fakirlere kadar indirgenmesi hatta gecekondulaşma ile birlikte değerlendirilmesi eğilimi genellikle kentleşmeyle ilgilenenlerin çalışmalarında görülmektedir. Enformel sektör içinde yer alanlar tabiidir ki bu alanlara girmektedirler. Ancak enformel sektör terimiyle bütün olayın açıklanması hatalı gibi görülmektedir. Kenya İstihdam Misyonu da raporunda aynı hatayı yaparak bazen işgücü içinde olsun olmasın gecekondulu bölgesinde yaşayan nüfusu tanımlayan kentsel kesimi de tanım içine almıştır¹. Aynı şekilde enformel sektörün gelişmesi konut şartlarının

1 Bkz. S.V. Sethuraman, "The Urban Informal Sector: Concept, Measurement and Policy", *International Labour Review*, VII, 114, No: 1, July-August 1970, s. 72.

da iyileştirilmesi anlamında kullanıldığına rastlanmaktadır. Kente göç edenlerle, kent yoksulları, eksik istihdam ve gecekondulaşma arasında yüksek bir korelasyonun olması yukarıdaki değerlendirmelere yol açmış olabilir.

Aynı sektörü niteleyen terimle içinden de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Bu alanda enformel sektör anlamında "marjinal sektör", "marjinal kesim" "tersiyer sektör", "örgütlenemeyen sektör", "Kurumsallaşmamış sektör", "Korunmasız sektör", "türedi sektör", "gecekondu istihdamı", "marjinal hizmet sektörü", "hakkında veri olmayan sektör", "karaborsa sektörü" gibi diğer terimler kullanılmaktadır.

Alanda en çok kullanılan terim marjinal kesim veya marjinal sektör terimleridir. "Marjinal" sözcüğünün anlamı, Fransızca marj ya da İngilizce margin denilen "sınır" dan üretilmiştir. Bir örnek nitelik taşıyan birimlerden oluşan bir grubun sınırında yer alan varlıklar olarak açıklanmaktadır². Ekonomi içinde de pekçok yerde kullanılmaktadır. Kentleşme açısından terim kentin kenarında kalmış yerleşimleri ifade etmektedir. İşletmecilik açısından marjinal işletme, küçük, gelişmeye kapalı ve verimsiz işletmeleri düşündürmektedir. Marjinal işler denildiğinde de verimliliği son derece düşük işler akla gelmektedir. Ancak modern sektörde bulunan bir işletmede darboğazlar nedeniyle bir anda marjinal bir konuma gelebileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu bakımdan marjinal terimi sektörün tamamını kapsamakta yeterli olamayacağı görüşü geçerlilik kazanmaktadır. Diğer bir ifadeyle sektör içinde bulunan bir işletme marjinal konum içinde bulunabileceği gibi genel ekonomi içinde çok fazla da sınırdan bulunmayabilir.

Örgütlenmemiş sektör terimi de bu alanda sıklıkla kullanılmaktadır. Gerçekten de bu sektör hiçbir şekilde örgütlenmediği gibi herhangi bir kentsel örgütte kullanılmamaktadır. Ancak dikkat edilirse bu terimde sektörün sadece örgütlenememe özelliğine dayanmaktadır. Oysa sektörün birçok başka belirgin özelliği daha bulunmaktadır. Aynı şekilde korunmasız sektör terimi de sektörün yasal korunmadan uzak bir ortam içinde bulunmasını vurgulamaktadır. Ancak sektör için sadece tek bir özelliğini ön planda tutmaktadır. Hakikaten enformel ekonomik faaliyetler merkezi otoriteler tarafından gözardı edildiği için bu sektöre yönelik yasalar ortaya konmamıştır. Bunun başlıca nedeninin bu sektörün olumsuz görünüşleri yanında sektör içindeki çalışanların ve işletmelerin takiplerinin oldukça güç olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

"Gecekondu istihdamı" terimi bu sektörde yer alan işletmelerin ve kişilerin gecekondu bölgelerinde yerleşmiş olmalarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Yapılan gecekondu araştırmalarında gecekonducularda yaşayanların büyük çoğunluğunun bu sektörde görev aldığını ortaya çıkarmıştır. Gecekondu alanlarının büyümesiyle bu sektörün büyümesi arasında bir bağın bulunduğu ileri sürülmektedir. Buna bağlı olarak enformel sektörün ürettiği mal ve hizmetlerin tüketim alanlarının da gecekondu bölgeleri olduğu söylenmektedir. Ancak gecekondu bölgelerinde oturanların tamamının bu sektöre dahil olduğunu söylemek olanaksızdır. Üstelik biraz

2 Bkz. Emre Kongar, "Kentleşen Gecekonducular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu", *Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, Türkiye Gelişme araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayın No: 4, Ankara 1982, s. 32.

önce bahsettiğimiz varsayımları doğrulayacak araştırmaların da yetersiz olduğu bilinmektedir. Bu bakımlardan bu terimin kullanılması beraberinde bazı sakıncaları da getirmektedir.

"Marjinal hizmetler sektörü" terimi bu sektörün çok belirgin bir özelliğini vurgulamaktadır. Bu sektörün büyük bir bölümü hizmet faaliyetlerinde yoğunlaşmıştır. Üretilen hizmetler ise son derece marjinal hizmetlerdir. Böylece gelişmekte olan birçok ülkede hizmet sektöründe istihdamdan bahsedenler marjinal hizmetlerin önemli roller üstlendiğini ifade etmektedirler. Örnek olarak büyük kentlerde otobüs abonmanları, telefon jetonları, vapur biletleri kalabalık merkezlerde işsiz görünen kişiler tarafından satılmaktadır. Ancak az da olsa enformel sektör imalat işleriyle de uğraşmaktadır. Bu bakımdan terimin kullanılması sınırlı kalmaktadır.

Sonuç olarak istihdam literatüründe enformel sektör terimi giderek yaygınlık kazanmıştır. Bu konunun istihdam literatürüne girişi eksik istihdam konusuyula olmuştur. Kent içinde eksik istihdamın araştırılmasında ortaya çıkan sonuçlar içinde modern ekonomilerde rastlanmayan yapıların çıkması ve bu yapıların incelenmesi enformel sektör kavramının gelişmesini sağlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde enformel sektör geçirilen değişimin bir ürünü durumundadır. Yapılan tanımlamalarda daha çok kentsel ekonominin bir parçası olarak görülmekte, kırsal alanlardaki kısmı ise ihmal edilmekte veya hesaba katılmamaktadır³.

"Enformel sektör tartışması, kent ekonomisinin ulusal ekonomiden az çok bağımsız bir kısım olması fikrine dayanmaktadır"⁴. Diğer bir ifadeyle kent ekonomisinin ve bunun içindeki piyasaların daha belirgin olması, ilişkilerin daha açık olarak izlenebilmesi enformel sektörü kentlerde daha belirgin bir hale getirmiştir.

Enformel sektör kavramı ilk olarak Keith Hart'ın Ghana araştırmaları sonunda yazdığı "Kentsel İstihdam ve Enformel Gelir Olanakları" adlı makalesinde kullanılmıştır. Daha sonraları da Uluslararası Çalışma Teşkilatı tarafından yapılan çalışmalarda benimsenmiştir. ILO/UNDP Kenya İstihdam Misyonusunun çalışmaları sonucunda hazırladığı raporda klasik istihdam politikalarının gelişmekte olan ülkelerde etkili çözümler getirememesi sonucu özel nüfus gruplarının daha yakından incelenmesi gereği üzerinde durulmuştur. Bunun sonucu olarak da kentlerde böyle nüfus grubu olarak kentsel emeğin büyük bir çoğunlukla toplandığı enformel sektör ön plana çıkmıştır.

Enformel sektör incelemelerinde kentlerde kişilerin mi, yoksa ekonomik faaliyetlerin mi inceleneceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Hedef olarak nüfus grupları gözönüne alındığında fertlerle ilgilenmek durumunda kalınacaktır. Fertlerin faaliyetleri ise tek kişilik girişimler ya da işletmelerdir. Bu girişimlerin incelenmesi aynı zamanda fertlerin de incelenmesi sonucunu doğurur. Ancak fertlerin incelenmesi faaliyetlerin bazen gözardı edilmesini de doğurabileceği için her ikisinin de hedef olarak alınmasında yarar bulunmaktadır.

3 Bkz. Jan Breman, "A Dualistic Labour System? A Critique of the 'Informal Sector' Concept", *Economic and Political Weekly*, November 1976, s. 1871.

4 Bkz. Stuart W. Sinclair, *Urbanization and Labour Markets in Developing Countries*, ELBS, London, Croom Helm, 1979, s. 85.

ENFORMEL SEKTÖRÜN ÖZELLİKLERİ

1) Giriş kolaylığı: Enformel ekonomik faaliyetler içinde yer almak için beceri ve sermaye gibi zorluklar bulunmamaktadır. Merkezi otoritelerin bu faaliyetleri zaman zaman olumsuz olarak görmelerine rağmen çoğunlukla karşı bir tutum göstermemektedirler. Bunun başında belirsiz olan bir yapıya karşı uygulanacak hükümlerin bulunmayışı, işsizlik baskısının bu yolla bir ölçüde önlenmesi gibi nedenler sayılabilir. Yasadışı kayan faaliyetler dışında enformel sektörü girişte resmi kısıtlamalar bulunmamaktadır. Üstelik ekonomi içinde önemli bir büyüklüğe erişmesi halinde ahnacak polisye tedbirlerin de işe yaramadığı ve bu sektörün giderek genişlediği de görülmektedir.

Örgütlenmedikleri için de piyasa üzerinde hakimiyet kuramayan işletmeler potansiyel rakiplerini pazardan uzak tutamamaktadırlar. Ancak belirli mahallerde aynı işi yapan kişiler arasında rakipleri bölgeye sokmamak üzere aralarında anlaş-tıkları da görülmektedir. Bu anlaşma bazen zabıta güçleriyle de olmaktadır. Araların-daki enformel anlaşmaya bağlı olarak zabıta güçleri bazı kişilerin faaliyet gösterme-lerini önleyebilmektedir.

Bu bakımdan enformel sektöre girişte tamamen bir serbetlik bulunmaktadır. Bu nedenledir ki, kır kent göç olayında enformel sektörün varlığı göçün devamlılığını sağlamaktadır⁵. Girişin kolay olmasıyla formel sektörde iş bulamayanlar hayat-larını enformel sektörden sağlama yoluna gitmektedirler. Örnek olarak ayakkabı bo-yacılığı için eline boya takımı geçiren herkes boyacılık yapabilmektedir.

Girişin kolay olması yasal boşlukların bulunmasına bağlı tutulabilir. Yasal boşlukların bulunması bu sektörü korunmasız sektör olarak değerlendirilmesine de neden olmaktadır.

2) Enformel sektör büyük oranda yerli kaynaklara dayanmaktadır. Enformel işletmelerin kurulmasında gerekli olan ilk sermaye genellikle kişisel tasarrufa dayan-maktadır. Köy kent göç olayı ile kentlere sürüklenen kişiler için de enformel iş baş-latmak için gerekli olan sermaye kırsal alanlardaki mülklerin satılması yoluyla edinilmektedir.

Enformel sektördeki işlerin sermaye talebi de çok azdır, ya da yoktur. Bu ay-nı zamanda girişi de kolaylaştırmaktadır.

Enformel sektör işletmelerinin gereksinim duyduğu tekniklerde yerli teknik-lerdir. Bu bakımdan geleneksel sektör olarak da adlandırılmaktadır. Geleneksel te-rimiyle sektörün dinamik olmadığını da ifade etmektedir. Böyle olunca da işsizliğin sınırında, eksik istihdam edilmiş kişilerin oluşturduğu bir sektör durumunda değ-erlendirilmektedir. Üstelik ülke içinde üretilen mal ve hizmetlere olan katkısı da son derece küçük olmaktadır⁶.

3) Enformel sektörde işletmeler aile mülkiyeti içindedir. Bu sektördeki işle-tmeler çoğunlukla kır kökenli aileler tarafından oluşturulmaktadır. İşletme gereksi-nim duyduğu işgücünü aile bireyleriyle gidermektedir.

5 Bkz. Biswajit Banerjee, "The Role of the Informal Sector in the Migration Process: A Test of Probabilistic Migration Models and Labour Market Seg-mentation for India", *Oxford Economic Papers*, 1983, s. 420.

6 Bkz. J. Weeks, "Policies for Expanding Employment in the Informal Sector of Developing Countries", *International Labour Review*, Jan. 1975, s. 2.

4) Enformel sektör işletmeleri, küçük ölçekte faaliyet göstermektedirler. İşletmelerin sahip olduğu varlıklara bağlı olarak işletme hacimleri de küçük olmaktadır. Bu sayede hayatta kalmayı başardıkları söylenebilir. İşlerin değişken olmasının da bu özelliğin oluşmasında önemli katkıları bulunmaktadır. Küçük çapta faaliyette bulunma birçok avantaj sağladığı görülmektedir. İşe başlamak için gerekli olan sermaye de az olmaktadır. Gerekli işgücü aile bireyleri tarafından sağlanabilmektedir. Bu bakımdan işgücü maliyeti hemen hemen sıfıra yaklaşmaktadır.

Formel sektörün giremediği veya girmenin kârlı olarak görülmediği alanlarda küçük çaplı işletmeler yüksek rantlar elde edebilmektedirler.

Küçük çaplı faaliyet genelde talebe de bağlıdır. Enformel sektör mal ve hizmetlerine olan talebe bağlı olarak da ölçek değişebilmektedir. Küçük çapta faaliyet göstermenin bir sonucu olarak alıcılara ulaşmada avantajlar ortaya çıkmaktadır. Talebin değiştiği veya belirli bölgelerde toplandığı hallerde işletmeler kolaylıkla faaliyetlerini bu bölgelere kaydırabilmektedirler. Aynı zamanda gerekli olan kaynakların da sağlanmasında karşılaşılan sorunların çözülmesi daha kolay olmaktadır. Küçük çaplı olarak ticaretle uğraşan işletme küçük miktarlarda malları toptancılardan kredili olarak alabilmekte ve sonuçta elde ettikleri kârlı bu toptancılarla bölüşmektedirler. Ancak bu durum küçük miktarlarla faaliyetlerde sözkonusu olmaktadır.

Küçük çaplı faaliyetlerde işletme yerleşimi de kolaylaşmaktadır. Ancak şunu hemen hatırlatmakta yarar vardır ki, küçük ve büyük terimleri işletmelerin belirli bir ölçüsünü de vermemektedir.

5) Enformel işletmeler emek yoğun ve genellikle uyarlanmış teknoloji kullanmaktadır. Bu tür işletmeler kentsel fakirler tarafından kurulduğu için ellerinde sermaye yok gibidir. Bu bakımdan tek sermayeleri tek kişilik işletmelerinde ancak emekleri olmaktadır.

6) Enformel sektör genellikle örgütsüzdür. Enformel sektörün faaliyet alanını kentlerdeki örgütlü sektörün dışında kalan alanlardır. Örgütlü kesim dışında kalan bu nüfus grupları için varlıklarını sürdürebilme koşulu toplumdaki bütün fırsatlardan yararlanarak ya da kendilerine fırsat yaratarak gelir sağlayabilmektedir. Böyle oluşan iş olanakları örgütsüz kesimi ortaya çıkarmaktadır.

Enformel sektörün çok akışkan (fluid) bir yapısı olduğu bilinmektedir. Sektör kapsamındaki işler yasal işlerden, yasadışı işlere kadar çeşitlenmektedir. Bu işlere ara ara çalışanlar, iş arayanlar, iş bulma umudunu yitirenler, yeni yeni umutlara bağlananlar kısa süreli veya tam gün süreli olarak girip çıkmaktadırlar⁷. Bunun yanında sektör içinde iş değiştirme oranının da yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu nedenlerle bir araya gelerek örgütlenme olanakları bulunmamaktadır. Örgütlenemelerinin bir sebebi olarak da, örgütlenmenin mevcut akışkanlığı ve bundan doğan avantajları ortadan kaldıracığı şüphesidir. Sayılan nedenler sonucu bağımsız çalışma tercih edilmektedir.

7) Enformel sektör için gerekli bir eğitim ön şartı bulunmamaktadır. Enformel sektörde çalışanların büyük bir kısmı eğitim seviyeleri düşük, kırsal kökenlidir. Zaten eğitim noksanlığı nedeniyle formel sektör içinde iş imkânı bulamayan kitle enformel sektörden başka bir iş imkânına sahip değildir.

7 Bkz. Tansı Şenyapılı, *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın No: 27, Ankara 1978, s. 35.

Bu özelliğe bağlı olarak enformel işler fazla bir beceri gerektirmemektedir. Gerekli olan beceri sektörde çalışmayla da kazanılmaktadır. Böylece enformel sektör aynı zamanda eğitim fonksiyonu da üstlenmiştir.

8) Enformel sökterde çalışma eksik istihdam ve gelir düşüklüğü olarak da ortaya çıkmaktadır. Küçük ölçekli girişin kolay olduğu fazla bir beceri getirmeyen işlerin sağladığı gelirler de düşük olmaktadır. Ancak eksik istihdam ve düşük gelir kavramlarıyla enformel sektör kavramı her zaman özdeş değildir. Yani, her eksik istihdamdaki kişi enformel sektöre dahil olmadığı gibi düşük gelirli kişilerde enformel sektörde bulunmayabilirler⁸. Bunun yanında bazı enformel işler formel işlerdeki gelirlerden çok daha yüksek gelir sağlamaktadır. Öyle ki değişken olan gelir, kişileri enformel sektöre çekmektedir. Kısaca formel sektörde gelirler genellikle sabit kalırken enformel işlerde geliri artırma umudu bulunmaktadır. Bu bakımdan da enformel sektörün bir geçiş aşaması olduğu tezi şüpheler yaratmaktadır.

9) Enformel sektör işletmeleri düzenlenmemiş ve rekabetçi piyasalarda faaliyet göstermektedirler. Yasal düzenlemelerin bulunmaması girişi kolaylaştırmakta bunun sonucu olarak da piyasalarda çok fazla rakip bulunabilmektedir. Enformel sektöre dahil işletmeler son derece rekabetçi piyasalarda faaliyet gösterirler. Böyle olunca ya gelirler düşmekte, ya da iş değiştirme oranı artmakta ya da enformel sektöre dahil işletmeler işyerlerini değiştirmektedirler.

Bu özelliklere bağlı olarak enformel sektör kent içinde minik yatırım gerektiren, ihtisaslaşmanın bulunmadığı, esas olarak üretime katkısı olmayan işlerden oluşmaktadır. Bunlar hiçbir örgüte dahil olmadığı gibi kontrol da edilememektedirler⁹. Bu işler genelde tek kişilik, yüksek iş değiştirme oranının bulunduğu verimin düşük bulunduğu, asgari ücret, sosyal güvenlik ve diğer resmi korumalardan mahrum, sendikalaşmanın bulunmadığı işlerdir¹⁰. Bazı alanlarda resmi kısıtlamalar nedeniyle de yasadışına itilmektedirler¹¹. Böylece enformel sektör kent ekonomisi içinde bir fazlalık olarak değerlendirilmektedir.

8 Bkz. İ. Tekeli, Y. Gülöksüz, T. Okyay, *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 212.

9 Bkz. Mübeccel Kıray, "Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Yarattı", *Rapor Gazetesi*, 25 Ekim 1982, Ayrıca Bkz. T. Şenyapılı, A.g.e., s. 35-36.

10 Bkz. T.W. Merrick, "Employment and Earnings in the Informal Sector in Brazil", *The Journal of Developing Areas*, April 1976, s. 338.

11 Bkz. J. Weeks, A.g.e., s. 3.